

*Fa és erdő megjelenése a középkori Homokhátságon
az egykori források tükrében**

Az Alföld erdősültségéről, az erdők jelenlétéről elegendő írásos és térképi adat a török hódoltság és az azt követő időszakról áll rendelkezésünkre, a középkori tájviszonyok vizsgálata *mégis nagyon fontos* adalékkal szolgálhat az Alföld természetközeli vegetációjának és egykori tájhasználatának rekonstruálásában, kiváltképp azért is, mivel ekkor még nem kell számolnunk a fásítás és a folyószabályozás következményeivel. Az Alföld vegetáció-történetének középpontjában sokáig az állt, hogy kialakulhattak-e a területen nagy kiterjedésű zárt erdőségek, illetve mekkora lehetett az Alföld erdősültségi foka az emberi beavatkozás előtt. A kutatás napjainkban nyugvópontra jutott abban a kérdésben, hogy az Alföld egykori természetes növénytakarója az erdőssztyepp volt.¹

Jelen tanulmány célja nem az, hogy a fent említett kérdésben véleményt alkosson a fennmaradt szórványadatokból. Sokkal inkább az, hogy a kutatási területre, a Duna-Tisza közti Homokhátság középkori erdőfoltjaira és fás növényzetére vonatkozó közvetlen és közvetett adatok összegyűjtésével és elemzésével az alföldi vegetációról szerzett ismereteinket bővítse és pontosítsa. A középkort felölelő, erdőkre, fákra vonatkozó, tájtörténeti szempontból felhasználható információk összegyűjtése azért is különösen fontos, mert a legújabb vegetációtörténeti kutatások is csak a 18. századig nyúlnak vissza.² Továbbá a rokontudományok legutóbbi eredményeivel való kiegészítése után részletesebb és pontosabb képet kaphatunk a középkori tájhasználatról. Ezek alapján lehetőség nyílik a gazdaságtörténetben elért eredmények, mint például egyes gazdasági ágak kiemelkedő szerepének *megerősítésére* is. Emellett a középkort lefedő adatokat összehasonlítva a 18. századi rekonstrukciókkal, a tájhasználatban bekövetkezett változások egyes esetekben szintén bemutatathatóvá válnak.

1. A források típusa és forrásértékük, információtartalmuk

A vizsgálat során felhasznált, Duna-Tisza közére vonatkozó adatok tudományterületileg két nagyobb csoportra bonthatók: egyfelől a történeti (útleírások, jogügyletekkel kapcsolatos iratok, gazdasági jellegű dokumentumok, gazdaságtörténeti munkák) és régészeti adatok, másfelől természettudományos kutatások eredményei.

Az első csoport az írott forrásokat foglalja magában. Erdőtörténeti szempontból a legjelentősebbek a gazdasági jellegű iratok: a számadáskönyvek és birtokössze-

---

* Köszönetemet szeretném kifejezni Kiss Andreának munkám során nyújtott segítségéért és Almási Tibornak hasznos tanácsaiért.

¹ MOLNÁR-KUN 2000. 5–6.

² BÍRÓ-MOLNÁR 1998.; DEÁK 2002. 33–72.

íráások.³ A másik jelentős csoportot a határjárások, földleírások és a közbecsük jelentik. A vizsgálatok során a legfőbb adatbázist a határjáró oklevelek képezték. A határok leírását a határjáró oklevelek őrizték meg, amelyek ennek megfelelően tartalmazzák a birtok vagy település közös mezsgyéjét reprezentáló határjeleket is: magányos fát, facsoportot, erdőt vagy bokrot.⁴ Az ilyen jellegű oklevelek előnye, hogy bár az erdő méretét nem, vagy csak nagyon ritkán határozzák meg, de sok esetben utalnak az erdő avagy a határjelző fa fajára, *esetleg* az erdő típusára is. Mivel a középkori, különösképp a késő középkori Magyarországon jelentős mennyiségű határjárást dokumentáltak, ezek jó forrásalapot jelentenek egy mintaterület tájtörténeti elemzéséhez.

A Szabó Péter által földleírásként megnevezett birtokmegosztó oklevelek az előzőekkel szemben már az adományozott földdarab méretét és a szomszédos terület birtokrészeit is tartalmazzák.⁵ A harmadik legjellemzőbb és leggyakrabban használt gazdasági jellegű irat – ha az erdősültségi viszonyokat vizsgáljuk – a közbecsü. Jelentősége abban rejlik, hogy az egyes művelési ágakat általában részletesen, kiterjedésére vonatkozó adatokkal rögzítették.⁶ Az útleírások felhasználhatóságát nagyban meghatározza a keletkezés időpontja, a szerző személye és látásmódja. A Duna-Tisza közén 1433-ban átutazó francia követ leírása, bár csekély és tájtörténeti szempontból túl általános információt nyújt az aktuális tájviszonyokra, kellő mennyiségű háttéranyag felhasználásával és kellő kritikával bizonyos – például az Alföld erdősültségét, vagy épp erdőtlenységét tárgyaló – elemzések során hasznos forrásnak bizonyul.⁷

A második csoportot a Homokhátságon végzett régészeti ásatások eredményei képezik. Fő értékük abban rejlik, hogy az egy-egy falu feltárása során a különböző rétegekből előkerülő állati és növényi maradványok s azok élőhelyének ismeretével a területet egykor borító vegetációról bizonyos információkat kaphatunk.⁸ Továbbá ide sorolhatók a régészeti feltárásokhoz köthető pollenanalízis-vizsgálatok is. A pollen-alapú kutatások vitathatatlan hátránya, hogy a pollenvizsgálatra alkalmas virágpor száma csekély, általában a tartósan nedves környezet teszi lehetővé a pollenszemek megtapadását. E tekintetben Magyarország, különösen az Alföld adottságai kevésbé kedvezőek az ilyen jellegű vizsgálatok elvégzéséhez. A pollenanalízis során nyert információk ugyanakkor alkalmasak lehetnek a vegetáció összetételének és változásának a meghatározására, vagy erdőtörténeti szempontból például az erdősültség fokának, az erdők összetételének, változásának, vagy különböző korok erdőhasználatának a rekonstrukciójára is, bár az elemzéseknél *mindig figyelembe kell venni* a pollengyűjtő medence méretét és környezetét is.⁹ E csoportba tartoznak a rétegtani vizsgálatok, így például a homokmozgásokat tárgyaló elemzések is. Ezek segítségével olyan kérdésekre is választ kaphatunk, hogy a Duna-Tisza közén a középkor folyamán hol nem volt bizonyosan erdőterület, illetve, hogy mi idézhette elő a homok mozgását. Első-

³ Középkori birtokösszeírás az urbárium, bár ebben csak nagyon ritkán találunk erdőkre vonatkozó adatokat, ugyanis az urbáriumok a jobbágytelkeket és szolgáltatásokat mérték fel, s nem a birtok művelési ágait. MAKSAI 1957. 119–144.; SZABÓ 2008. 318.

⁴ A határjelekre részletesen I. TAKÁCS 1987b. 15–107.; SZABÓ 1969. 112–116.

⁵ SZABÓ 2008. 321.

⁶ SZABÓ 2008. 325–326. A becsek jelentőségére I. SZABÓ 1975. 11–14. A becsek részletes vizsgálata: KUBINYI 1986. 197–225.

⁷ MHH 303.; SZAMOTA 1891. 91–92.

⁸ L. például PÁLÓCZI 2000. 273–286.

⁹ SÜMEGI 2003. 121–124.

sorban tehát közvetett adatokra támaszkodva a vizsgált területet jellemző egykori tájhasználatra is lehet ily módon következtetni.¹⁰

2. Régészeti és természettudományos vizsgálatok vonatkozó eredményei

A Homokhátság természeti környezetének középkori képéről eddig átfogó elemzés nem készült. Ahhoz, hogy e terület fás vegetációjáról minél pontosabb és részletesebb képet kapjunk, a rendelkezésre álló csekély mennyiségű írott forráson kívül figyelembe kell venni a település- és gazdaságtörténeti adatokat és a régészeti eredményeit is. Vagyis a Homokhátság tájtörténeti elemzése kapcsán nem érhetők el érdemi eredmények az említett tudományágak *együttműködése nélkül*.

Elősként említhető az egykori települések térbeli elhelyezkedésének, szerkezetének vizsgálata, mely egy-egy falu vagy város határhaznátának elemzése során fontos forrásnak bizonyulhat. Erre jó példa a Kiskunságban és Kecskemét környékén található középkori elpusztult falvakra vonatkozó legújabb kutatási program, amelynek eredményei szerint a 15–16. századi települések vizenyős-mocsaras területen létesültek laza szerkezetben, elhelyezkedésükben alapvetően a védelmi szempontok domináltak. A települések szerkezetére az egyértelmű magyarázatot az állattartás kiemelkedő szerepében találták meg.¹¹ Hasonló eredményre jutott Bálint Alajos a középkori Nyársapáton és Bálint Marianna a Dorozsma-Majsai homokháton végzett kutatásai során. Az előbbi esetben a feltárt házak, míg az utóbbi területen az Árpád-kori falvak is nagy távolságban helyezkedtek el egymástól, amit a szerzők az *állattenyésztés dominanciájával* magyaráztak.¹²

A klimatikus okok mellett szintén az állattenyésztés jelentős szerepével, illetve a népesség növekedésével magyarázzák a Homokhátságon, így Szentkirályon az 5–6. és 13. század között, Csengelén a 13–14. században,¹³ Kecskeméten a 13. században és azt követően, míg Kiskunhalason pedig a 15. század fordulóján megindult homokmozgásokat is.¹⁴ A nagyszéki pollenvizsgálatok is egyértelműen kiegészítik az archeo-geomorfológia eredményeit. A 10–12. században a középkori faluhálózat kialakulásával párhuzamosan erdőirtást és homokmozgást rekonstruáltak, míg a 13. század közepén néhány évtizedes erdőregenerálódást mutatnak az adatok, amelyet a terület átmeneti elnéptelenedésével magyaráznak. A 13. századot követően viszont a fafélék teljes hiánya, taposástűrő, füves pusztára jellemző fűfélék dominanciája érvényesül.¹⁵

A történeti rokontudományok által végzett kutatások további értékes információkkal gazdagítják a középkori Homokhátság tájhasználatára vonatkozó ismereteinket, hiszen a régészeti ásatások alkalmával előkerült archeobotanikai és archeozoológiai leletek vizsgálatára is több helyen sor került. Szeged és közvetlen környezetének fában való szegénységét támasztja alá a Szeged-Öttömösi Anjou-kori temetőben végzett kutatás, ugyanis több, kizárólag női és gyermeksírból találtak

¹⁰ NYÁRI-KISS 2005. 133–147.; NYÁRI-KISS-SIPOS-KNIPL-WICKER 2006. 170–175; KISS-NYÁRI-SIPOS 2006. 373–382.; NYÁRI-KISS-SIPOS 2006.; NYÁRI-KISS-SIPOS 2007. 46–57.; NYÁRI-ROSTA 2009. 27–34.

¹¹ PÁLÓCZI 2009. 218.

¹² BÁLINT 1962. 70.; BÁLINT 1998. 48.

¹³ NYÁRI-KISS-SIPOS 2007. 54.

¹⁴ NYÁRI-KISS-ROSTA-SIPOS-GEIGER 2008. 117.

¹⁵ SÖMEGI 2001. 316.

bíbictojásokat.¹⁶ Ezen madárfaj pedig elsősorban a síkvidéki vizes területek kedveli, míg költőhelye alacsony fűvű réteken, legelőkön található. A késő középkori településen, Szentkirályon folytatott ásatások során előkerült növény- és állatmaradványok viszont az erdők közeli jelenlétére utalhatnak.¹⁷ A Kiskunfélegyháza közelében feltárt Árpád-kori faluban négy kútból három deszkabéléses volt, amelyeket tölgyfából készítettek.¹⁸ Továbbá Ópusztaszeren a 12. században kiemelkedő gazdasági szerepet tölthetett be az állattenyésztés, hiszen az előkerült leletanyagnak *mintegy kétharmada* állatcsont.¹⁹

A lokálisan értelmezhető, szórt vizsgálatok eredményei tekintetében a Homokhátság fátlan, vagy legalábbis fás vegetációban szegényes képe rajzolódik ki. A településtörténeti, régészeti és a geomorfológiai adatok ugyanis azt mutatják, hogy az Árpád-korban, de a késő középkor folyamán *biztosan* az állattenyésztés játszott a döntő szerepet, amely megakadályozta a terület beerdősülését. A természettudományi kutatások az általánosságban feltételezett klimatikus okok mellett elsősorban az antropogén tényezők jelentőségét kiemelve magyarázzák a történeti homokmozgásokat is.

3. A Homokhátságot általában jellemző egykorú források

Bár az előző fejezetben bemutatott régészeti és természettudományos munkák a terület fátlanságára utaló adatokat tartalmaznak, az általános érvényű információkat hordozó egykorú írott források ugyanakkor a fa és erdő jelenlétét is *valószínűsíthetik*.

A Homokhátság 15. századi külkereskedelmére utaló, írott forrásokon alapuló információk alapján kirajzolódik, hogy a Duna-Tisza közén lévő Homokhátság szerepe a 15. században felértékelődött. Az export túlnyomó részben ugyanis a Duna-Tisza közí, illetve az alföldi állattenyésztéshez kapcsolódott, kiváltképp a már említett – a 15. század derekán kiterjedt legelőket használatukba vont – mezővárosokhoz (Szeged, Nagykőrös, Kecskemét).²⁰ Mindezekon felül a 15. században Cegléd és Nyársapát közötti kaszálók, rétek birtoklásáért indított határvillongások, valamint a Szeged és a kunok közötti viszálykodás a pusztákért ugyancsak az állattenyésztés gazdaságban betöltött elsődleges szerepét igyekszik alátámasztani, amely *kizárja* nagy kiterjedésű, zárt erdőségek létét a települések környezetében.

A gazdaságtörténeti adatok mellett rendelkezésre áll több olyan írott forrás is, amelyek a történeti kutatás számára sem ismeretlenek, de pontos helymegjelölés hiánya miatt jelen tanulmány logikai menetébe nehezen illeszthetők be. Minthogy azonban eddig jobbra csak más témákkal összefüggésben találkozunk kapcsolódó utalásokkal és mindkét okirat tartalmaz tájhasználat szempontjából értékes információkat, éppen ezért talán nem érdektelen tüzetesebben szemügyre venni őket. Ilyen például az Alföld középkori vegetációjával foglalkozó szakirodalmi hivatkozásokban az egyik leggyakrabban használt, erdők meglétére utaló forrás, egy 1279. évi oklevél, amely a kun szállásterületek 13. század végi viszonyaiba ad betekintést: „*és mivel a kunok nagy sokasága nagy terjedelmű földet elfoglal, elhatároztuk, hogy azok, akik nemzet-*

¹⁶ MÓRA 1906. 21.

¹⁷ TAKÁCS 1987. 90.; KASSAI–TAKÁCS 1985. 853–854.; PÁLÓCZI 1987. 86.; GYULAI 2001. 197–198.

¹⁸ MORGÓS–ÁIPLINÉ–BABOS 1997. 99.; SOMOGYVÁRI 1997. 89.

¹⁹ VÁLYI–ZOMBORI 2000. 25.

²⁰ PACH 1963. 64.; GAÁL 1966. 107–112.; SZÉKELY 1961. 320.; KUBINYI 1994. 8–9.

ségük szerint a Duna és Tisza között, vagy a Körös mellett, vagy a Maros és Körös között, vagy e folyó mindkét partján, avagy a Temes és Maros között, és azok körül megtelepednek... adván és adományozván nekik ottan a királynői várakhoz tartozó udvarnokok és más szolgálattelvők földjeit, vagy örökös nélkül elhalt nemesek birtokait,... úgymind erdőkkel, rétekkel, halastavakkal, melyeket az ő szállásai magukban foglalnak...". „Ezenfelül odaadtuk és adományoztuk... melyek a tatárjárás után pusztán állottak, és amelyeken halastavak és lábas erdők nincsenek,...". „Az olyan nemesi birtokokat és várjobbágyi földeket pedig, melyeken gyümölcsöző haszonélvezetek találtak és halászzattal és sűrű erdőkkel bővelkednek...”²¹

Az idézett forrás téves értelmezése vezethetett arra, hogy több kutató is az oklevél tartalmát a Homokhátságra vonatkoztatta. Ezen adat ugyanis elsősorban a kunok szállásterületeire vonatkozik, mely terület a Homokhátságnál, de akár a Duna-Tisza közénél is jóval nagyobb területet foglalt magában, s mint ilyen, a Temes, Maros, Körös vidékét, illetve részben a Tisza és a Duna ártér-részleteit is jellemzi, így nehezen vonható le az erdőkre vonatkozóan konkrétan a Homokhátságra, de akár az egész Duna-Tisza közére is bármilyen egyértelmű következtetés.

A másik forrás egy 1473. évi oklevél, amely szerint Mátyás király a szege-dieknek a Duna-Tisza közti homokon a kunokkal egyenlő legeltetési és használati jogot biztosított. Az okiratban az ún. Homok területen a mezők, rétek, vizek és halak mellett az erdőket is megemlíti.²² A terület pontos kiterjedését nem ismerjük, de az oklevél tartalmából valószínű, hogy a Duna-Tisza közti kun szállásterületekkel esett egybe. Feltételezések szerint ez a Duna-Tisza köze belső, homokos talajú északi részének a középkori elnevezése, amely a 14. században a Csertán kun nemzetség területe lehetett, és amelyből később a Halas-szék alakult ki. Ennél pontosabb lokalizálására azonban nincs lehetőség.²³ Azt viszont egyértelműen leszögezhetjük, hogy a homokos talaj a vidék meghatározó ismérve lehetett, és a táj egyhangúságát tavak, erek, erdők és ligetek tették változatossá.

Míndezeneken felül egy útleírás is maradt ránk, amely kiterjedt legelőnek használt füves pusztaságról ír. 1433-ban Fülöp burgundi herceg első lovászmestere, Bertandon de la Brocquière Jeruzsálemből jövet Szeged környékét is érintette: „Egész utamon kis pataktól körülvelt két kis berken kívül egyetlen élőfát nem láttam. A lakosok csak a szalmával és náddal tüzelnek.”²⁴ Szegedet elhagyva valószínűleg Kecskemét felé haladva így folytatja: „Utam ismét szép síkságon vitt keresztül, hol a lovak a vad állatokhoz hasonlóan, egészen szabadon élnek, egymást éri a sok ménes.”²⁵ Ez a kijelentése inkább a terület erdőhiányát látszik megerősíteni, mintsem kiterjedt erdőségek jelenlétét, de ez csak az általa bejárt útvonalra vonatkoztatható (1. ábra).²⁶

²¹ IV. László második kun törvényének szövege kiadva: MARCZALI 1902. 178–183.

²² „in terris arenosis, vulgo Homok campis, pratis, foenetis, aquis, piscinis, sylvis et alys quibuscunque utilitatibus...” REIZNER 1991. 72.

²³ KMTL 266.

²⁴ MHH 303.; SZAMOTA 1891. 91.

²⁵ SZAMOTA 1891. 92.

²⁶ 18. századi párhuzamra l. „a Duna-Tisza közén nagy kiterjedésű es baromtartásra kedvező síkságok vannak”. BÉL 1984. 39. A Kiskunságra: „Erdeje semmi sincs, hanem fű es alom szolgál tüzelésre. Itt-ott jelentéktelen bozótokat találunk, de kisebbeket annál, hogy tüzelésre es építkezésre alkalmas legyen. ... Bőven állnak rendelkezésre az állatok legeltetésére alkalmas kietlen pusztaságok”. BÉL 1975. 31.

1. ábra: Bertrandon de la Brocquière 1433. évi útvonala

Összevetve az utazó leírását és útvonalát a már említett település- és gazdaságtörténeti adatokkal, feltételezhető, hogy nagyobb kiterjedésű, zárt erdőségek nem jellemezhetők a középkori Homokhátság déli részét. A kiterjedt határral rendelkező települések között ugyanis a növényzet a legelőállatok intenzív behatása alatt állt, amely bár a pusztai növényzet elterjedésének kedvezett, de az erdők elszaporodásának nem.

Mindenezek tekintetében megállapítható, hogy a szóban forgó vizsgálatok által szolgáltatott kevés, szórt és közvetett adatok a Homokhátságnak inkább a fában, erdőben való szegénységét sugallják. Az eddigi ismereteket tehát indokolt kiegészíteni az eddig mellőzött, okleveles anyagban szereplő, konkrétan fás vegetációra utaló információkkal, amelyek felhasználásával ennél egy jóval árnyaltabb, komplexebb képet kaphatunk e terület erdősültetéséről.

4.1. Erdő és fa megjelenése az egykorú forrásokban: a Homokhátság északi része

Az okleveles és régészeti adatok térképen való ábrázolása során erdősültség szempontjából a Homokhátság északi része

– ez a középkori Pest megye területével azonos – a Kecskemét-Tiszaalpár vonal mentén határozottan elkülönül a déli térségtől. Ezen a gondolati síkon haladva indokoltá vált, hogy a két rész külön fejezetben, az egyes esettanulmányok bemutatásával és elemzésével kerüljön tárgyalásra. A tanulmány átláthatósága érdekében a források területi csoportosulását vettük alapul, vagyis északról dél felé haladva először a Pest környékére majd a Cegléd-Nagykőrös környékére vonatkozó okleveleket vettük górcső alá, végül pedig a Kecskemét északkeleti részéhez tartozó Szentkirály komplex elemzését végeztük el.

A késő középkori Pest történetét feldolgozó helytörténeti munkákban elterjedt nézet, hogy a településtől délre hatalmas puszták terültek el, amelyeken juhnyájukat és talán szarvasmarha-csordákat legeltettek: délen a 15. században kezdtek kialakulni a nagy legelőterületek, míg északabbra az istállózó állattartás volt jellemző. A szakirodalom szerint Pest környékén a mocsári tölgyeseket, füzeseket leszámítva nem voltak erdők, illetve csak Isaszeg és délen Pakony környékét jellemezte jelentősebb erdőség. Ez alapján feltételezik, hogy a bal parti részeket is a pilisi erdőkből látták el fával. Ezt támasztja alá több olyan kiváltságlevél is, amelyben a mezővárosok, az óbudai konvent, vagy Tétény település igyekeztek biztosítani ma-

guknak az ingyenes fabeszerzés jogát.²⁷ Ugyanakkor több olyan oklevél is a rendelkezésünkre áll, amelyek jól mutatják, hogy a középkori Pest megyének nem csak az északi, hanem a déli részén is terültek el erdők.

A középkori Pest megye déli része a Duna-Tisza közti Homokhátság északi részével esik egybe, s erről a területről több oklevél is fennmaradt, amely bizonyítja a megye déli részén az erdők jelenlétét. Ez alapján figyelmet érdemel egy 1385. évi oklevél, amely részletesen leírja Eső (*Essew*) birtok határát: Eső birtok és Gyón között húzódik a Vágó-fája (?) erdő, míg a határ következő pontjaként a Tövis nevű bokrot jelölik meg (2. ábra).²⁸ A középkori okleveleinkben gyakori jelenség, hogy a cserjéket nem nevezik meg fafaj szerint, hanem csak egyszerűen valamilyen tulajdonságát emelik ki.²⁹ Ezt követően a határjárók délre fordultak, s egy Irtvány nevű irtásföldre érkeztek, amelynek elnevezése sugallja, hogy a területet egykor erdő borította, ami viszont ellentmond Csőre azon véleményének, miszerint az Alföldön nem olvashatunk irtásokról.³⁰ A mezsgye vonalán tovább haladva, ott, ahol a határ nyugat felé hajlik, borókafenyő s halmoskák között kell elhaladni, észak felé fordulva pedig egy Rekettye bokor jelzi a település határát.³¹ A fentiek alapján *szükségesnek látszik* utalni arra, hogy a 14. században Eső település határát a füves pusztta jellemezhetette, ugyanis határjelként a környezetéből kiemelkedő, attól elütő bokrokat, cserjéseket jelölték meg. Valószínűsíthető továbbá az „Irtvány”-nak nevezett földterületből adódóan, hogy a 14. század végét megelőzően az oklevélben említett erdő nagyobb kiterjedésű lehetett. A 18. század végére a katonai felmérésen is ábrázolt erdőnek csak foltjai maradtak fent, míg a határ többi részét ekkor már legelőként hasznosították. Nem lehet figyelmen kívül hagynunk, hogy Örkény mai egyik látványossága a nyugati határában húzódó borókás-nyáras társulás. A legelőként való hasznosításának felhagyása után ugyanis ismét elkezdődött a növényzet záródása, s ma már ismét jól megfigyelhetők a borókás-nyáras és a homoki tölgyes társulások foltjai.³²

A Homokhátság északi peremterületét is (az írott kútfők alapján) a foltokban megtalálható erdők jellemezték: egy 1411. évi forrás az Albertibe történt beiktatás alkalmával egy fűzfán kívül említ még két erdőt is, továbbá megtudjuk azt is, hogy az egyik egy szőlőterület mellett fekszik (2. ábra).³³ Az e településsel keleten hatá-

²⁷ GEREVICH-KOSÁRY 1973. 59–60.

²⁸ „*per superiorem finem silve Wakoufaya...Thywys...*” DL 99 040.; GÉRESI II. 316. (188. sz.); BENEDEK-KÜRTI 2004. 11. Az oklevelet nyomtatásban Géresi Kálmán közölte 1883-ban, latinul és tartalmi átirás formájában, több helyen hibás nyelvtani szerkezettel, ezért Benedek Gyula és Kürti Lajos újra közölte 2004-ben magyarul, amelynek alapja az eredeti 1469. március 5.-i oklevél. Az okirat tartalmi átirással szövegeztet és végig latin nyelvű, beillesztés Pálóczi László országbíró 1469. március 5.-én kelt oklevelébe. További említése egy 1411. évi oklevélben, amely a *Wakonthywuse* erdőt („*in facie possessionis Esew*”) említi, ami ma Örkény melletti pusztta. DL 9824.; ZsO III. 294. (1086. sz.): Az Eső birtok területén lévő erdőt *Bakonthywusse*-nek írja; BARTFAI 1938. 129. (536. sz.); BAKÁCS 1982. 346 (1260. sz.)

²⁹ CSŐRE 1980. 120.

³⁰ CSŐRE 1980. 133.

³¹ „*inter duos monticulos juniperosos (Iwantarya nuncupatos)..ad quedam rubetam Rekettye dictam...*” DL 99 040.; GÉRESI II. 316. (188. sz.); BENEDEK-KÜRTI 2004. 11–13.

³² Hasonló folyamat játszódott le a bugaci borókás esetében is. BÍRÓ-MOLNÁR 2008. 1.

³³ DL 96 804.; ZsO III. 176–177. (504. sz.); BAKÁCS 1982. 344. (1253. sz.). További említéseire l.: 1457: DL 14 844., BARTFAI 1938. 215. (832. sz.); 1468: DL 16 665., BARTFAI 1938. 252. (965. sz.); 1482: DL 18 683., BARTFAI 1938. 283. (1090. sz.) A hivatkozott oklevelekben „Belsewhassas erdőként” említve.

ros Irsa községben 1427-ben ugyancsak egy erdőterületbe történik beiktatás (2. ábra).³⁴ Az utóbbi település nevének etimológiai vizsgálata alapján feltételezhető, hogy az erdőt alkotó, uralkodó fafaj az égerfa lehetett, ugyanis az *Irsa* kifejezés a szláv „*jelsa*”-ra vezethető vissza, amely a magyar égerfának felel meg.³⁵

Szintén az erdők közeli jelenlétére utal egy 1444. évi oklevél, amelyben Lajosülése, egyéb települések és azok összes hasznának eladományozása során a tartozékok között említenek erdőt, ligeteket és szederbokrokat,³⁶ illetve 1521-ben a Mizse és Vacs közötti terület részletes határleírására került sor, amelyben szilbokor nevezetű helyet, Szemere és Tóth Benkő erdejét is megemlíttették.³⁷ 1512. évi okirat Dabas udvarház és vele együtt Arokkwzy erdő és *Naghkewres* erdő felének az elzálogosításáról szól, míg 1513. évi adománylevél a Kakucson lévő *Fyleharazthy* erdőt említi meg (2. ábra).³⁸

A következő – az eddig szóban forgó területtől keletre fekvő térséget felölelő –, elemzésre kerülő forráscsoport Cegléd és annak közvetlen környezetét fedi le, tehát ebben a részfejezetben kerülnek tárgyalásra a Nyársapáttal és Nagykörössel kapcsolatos, tájtörténeti szempontból felhasználható dokumentumok is. Mivel az írott források közül elsősorban a középkori határjáró oklevelek tartalmaznak számunkra használható, értékes információkat, melyek legtöbbször nemcsak az erdő létezésére, hanem az erdő méretére utaló adatokat is tartalmazhatnak, így elsősorban a Cegléd község 1368. évi határjárását részletesen taglaló oklevélre kell kitérni. Az okmány ugyanis a Cegléd határvonalán, Kappanhalmánál kezdődő *theulherdeu* (tölgyerdő) nevű, Kecskemét, Cegléd és Nagykörös között elterülő erdőséget említi, amely a három község tulajdona és közösen használják (2. ábra).³⁹ Tudjuk, hogy ekkor a terület az óbudai klarisszák birtokába jutott, akik a távolság miatt tisztartóik útján igyekeztek rendezni a birtok ügyeit, s a szomszédok ezt kihasználva számos határvitát idéztek elő.

³⁴ „*silve in fine silve Benedictii filii Andree de eadem Irsa adiacentis...*” DL 86 480; BÁRTFAI 1938. 153–154. (617. sz.); BAKÁCS 1982. 393. (1467. sz.). Irsa területén lévő erdőt és laza szerkezetű erdőt (*nemus*) említ az 1457. évi oklevél is: DF 251 572., BÁRTFAI 1938. 215–216. (834. sz.)

³⁵ KISS 1988. 66.

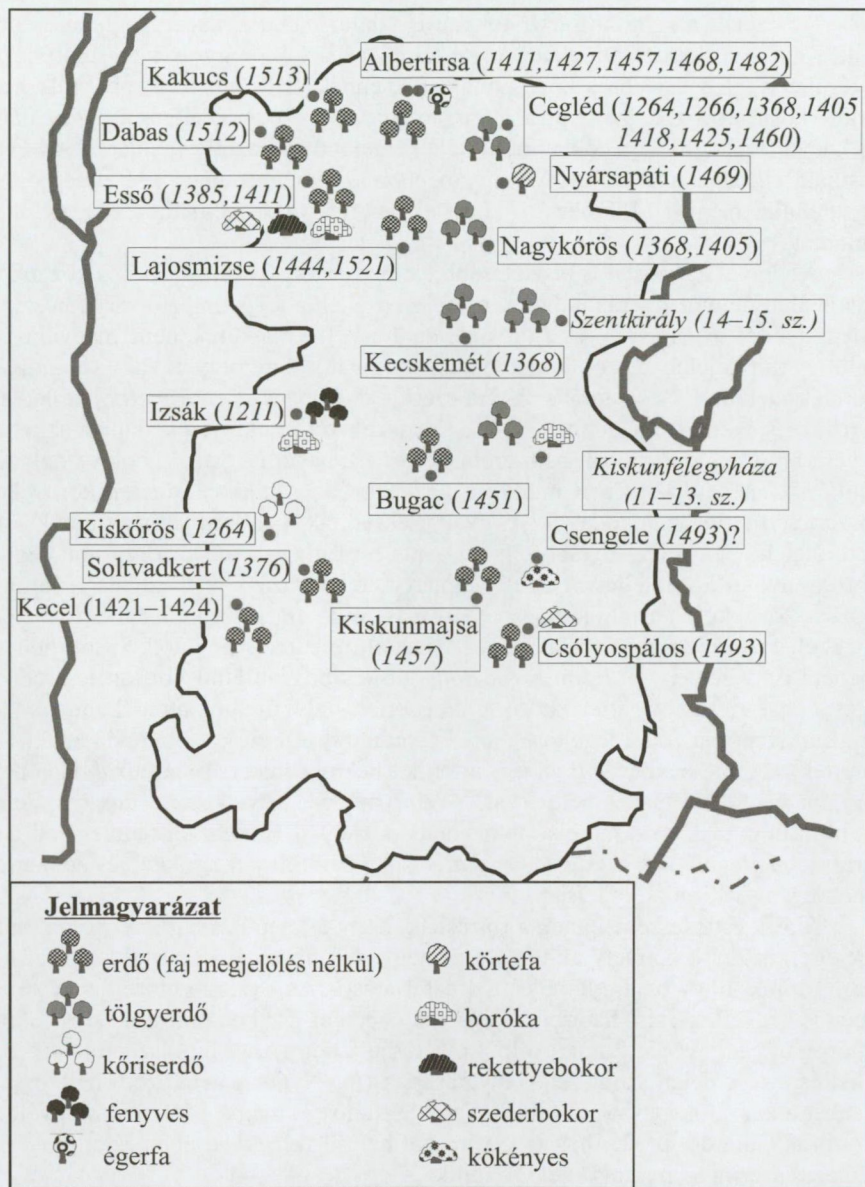
³⁶ DL 44 357.; BENEDEK–KÜRTI 2004. 15.

³⁷ „*in quadam Terra Zilbokor dictae, prope colliculum Korhan... a sylvia Zemere erdeje vocata... prope sylvam Toth Benkew Erdeje in loco háth...*” DF 209 809.; BENEDEK–KÜRTI 2004. 40–41.

³⁸ DL 106 083.; 1512: BÁRTFAI 1938. 337–338. (1326. sz.); DL 106 083.; 1513: BÁRTFAI 1938. 343. (1359. sz.)

³⁹ DL 5696.; BÁRTFAI 1938. 84–86. (394. sz.) Továbbá lényeges még megjegyezni, hogy bár a szakirodalom leggyakrabban az előbbi, 1368. évi tájtörténeti szempontból értékelhető oklevelet emeli ki, hangsúlyozni kell, hogy az említett erdőre vonatkozó egyik legrégebbi írásos emlékünknél IV. Béla uralkodása idejéből származik. A csöti (*Chwt*) premontrei rendi monostor birtokainak meghatározása szerint az úgynevezett nagy út *villa Thulgh* felé vezet, amely valószínűleg azonos a három város határában elterülő tölgyerdővel. 1264: DL 208 789., MES 513. (669. sz.) További említései: 1266: DL 604., FEJÉR IV/3. 315–321., REG.ARP. I/3. 451. (1486. sz.); V. István megerősítése, melyben rögzítették a határjárás eredményét: Fonchol falutól „*in viam magnam, per quam itur ad villa Tugl*” vezet a határ. 1272: DL 248 411.; MES 592–595.; 1460: DL 15 446.; IVÁNYOSI-SZABÓ 2002. 95.

2. ábra: Fa és erdő megjelenése a középkori Homokhátságon (Az ábra forrásaira lásd a tanulmány hivatkozásait).

Az ezeket megörökítő okiratokban is találunk utalásokat a meglévő erdőre. Bár az 1405. évi dokumentumban⁴⁰ egyértelműen leírták, hogy a Harasztnak nevezett terület Cegléd és Körös közös tulajdona, ennek ellenére – az ebbe bele nem törődő – körösiek 1418. évi gyűjtogatása, amely során a ceglédiekhez átnyúló, „Haraszt” nevű területet felégették, elindította a két település közötti, majdnem egy évtizedes határvillongásokat.⁴¹ Bár még ugyanebben az évben az apácák sérelmét jogosnak találták, mégis 1425-ben a körösiek a fát vágó ceglédiekre ismételten rátámadtak.⁴²

A vitával kapcsolatos részletesebb elemzés azért is fontos, mert a középkori források által nem magyarázott haraszt kifejezéssel élt a jegyző. Az országban szinte mindenütt éltek a 'haraszt' kifejezéssel, de írásbeli emlékeink nem magyarázták meg, hogy mit is jelent a szó. Fára vonatkoztatva valószínű tölgyet, vagy valamilyen tölgyfélélt jelentett. Bár Szamota szótára szerint elsődleges jelentése erdő, de létezik 'bokros, cserjés' magyarázata is.⁴³ Csőre az összegyűjtött oklevelek alapján azonban úgy véli, hogy leggyakrabban nem erdőnek (*silva*), hanem ligetnek, bokros helynek említik. Okfejtése értelmében miután a középkorban a lakott területek környékén rendszertelen erdőgazdálkodás folyt, gyakoriak voltak a sarjerdők és az elbokrosodott területek. Feltételezi továbbá, hogy a fás növények közül a tölgy volt legnagyobb arányban képviseltetve. Ezek alapján jutott arra a következtetésre, hogy a haraszt a középkori terminológiában nem más, mint fiatal sarjerdők bokrokkal és cserjékkel, *túlsúlyban tölgy* fafajokból.⁴⁴ Hasonló eredményre jutott Szabó gondolatmenete is: véleménye szerint a *rubetum* 'tüskés bokrok által borított terület'. A cserjés a fás és fátlan vegetáció közötti átmeneti, instabil állapot, amit állandóvá kell tenni. Ennek módja volt a legeltetés, amely során ugyan a tüskés bokrokat az állatok nem ették meg, de egyben *gátolták is* a terület beerdősülését. Tehát a *rubetum* nem más, mint fás legelő tüskés bokrokkal.⁴⁵ Tehát a végső következtetésünk nem lehet más, mint hogy a 15. század első évtizedeiben, Cegléd Harasztként emlegetett déli határrésze *fás legelő volt tüskés bokrokkal*, elsősorban tölgy fafajokkal, és nem erdő, mint ahogy a szakirodalom leírja.

Másik érdekessége ennek a forrásnak, hogy a település bejárása során említene egy körtefát is, amely az ún. Bercelhegyének nevezett domb oldalán állt (2. ábra). Tudjuk, hogy ez a gyümölcsfa a határjárásokban gyakran előfordul, s az erdőkben is kedvelték, mint határfát. Valószínű ebben az esetben nincs szó környékbeli erdőről, ugyanis 1465. évi oklevélből megtudjuk, hogy ezt a fát kiszántották.⁴⁶ Bár Cegléd és a vele délen szomszédos Nyárasapáti (ma Nyársapáti) közötti határösszetűzéseket a kaszálókért való birtoklási vágy ösztönözte, mégis 1469. évi oklevélben megemlítik Gáterdőt is (2. ábra).⁴⁷ Nyársapát helység elnevezésében az etimológiai értelmezés szerint a „nyárfás” névszó rejlik.⁴⁸

⁴⁰ „*rubetum vulgo Harazth*” DL 9037.; ZsO II/1.

⁴¹ DL 11 622.; ZsO VI. 473. (1843. sz.); BAKÁCS 1982. 363–364. (1342. sz.)

⁴² DL 11 736.; OPPEL 1931. 24.; BAKÁCS 1982. 388–389. (1451. sz.)

⁴³ SZAMOTA 1984. 348.

⁴⁴ CSŐRE 1980. 105.

⁴⁵ SZABÓ 2008. 335–336.

⁴⁶ DL 15 446.; OPPEL 1931. 32.

⁴⁷ DL 16 907.; OPPEL 1931. 30.

⁴⁸ KISS 1988. 252.

Figyelemre méltó, hogy a 14. században említett és minden bizonnyal még a 16. század első pár évében is meglévő közös erdőnek Cegléd határában a 18. századra mind térképek, mind település-összeírások alapján csak foltjait találjuk meg: „*Kárunkra sem épületre sem tűzre való fáink és erdők határunkban nincsenek...*”⁴⁹ Ezzel szemben a nagykőrösi erdőben például 1934-ben is 25 darab, *több mint 500 éves ősf*a állt, amelyek valószínűleg kocsányos tölgyesek voltak.⁵⁰

Feltehetően a három település határát érintő kiterjedt tölgyerdőknek a maradványa lehetett a *Nagykőrösi krónikában* feljegyzett, a város alatt a 18. század elején elterülő Gát nevű tavat övező mocsaras, lápos részt szegélyező erdő is.⁵¹

Az elemzésünk tárgyát képező harmadik részterület a Kecskeméttől keletre elterülő, környezettörténeti szempontból az egyik legrészletesebben kutatott település: a késő középkori Szentkirály. Figyelmet érdemel, hiszen az írott forrásokon kívül a Homokhátság északi részére vonatkozóan *csak innen* származnak olyan régészeti emlékek, amelyek tanúsítják a határában elterülő középkori erdők létét. A feltárása során előkerült bogarak, különböző állatcsontok, fagerendával bélelt gödörkút és növények maradványai jól alátámasztják a település határában meghúzódó erdők, ligeterdők létét (2. ábra).⁵² A 19. századi térképeken is szerepel még a szántókkal körülvett egykori Szentkirályi-erdő.⁵³ Ezek alapján látható, hogy Kecskeméttől keletre bár meg tudott települni az erdő, de ettől függetlenül erdőkre utaló további információkat a keleti részen – a 18. századi rekonstrukciókhoz hasonlóan – nem találunk.

Az írott források vizsgálata azt bizonyítja, hogy főleg a Homokhátság északi-északnyugati részét elsősorban a 15–16. században jellemezte a *foltokban megtalálható erdő*: az első erdőemlítés Eső birtok 1385. évi határleírásából származik, míg 1411. évi oklevél alapján a mai Albertirsa vidékén tudunk elkülöníteni erdőket, amelyek létét a 15. század végi források is tanúsítják. Továbbá 1444. évből rendelkezünk még adattal a mai Lajosmizse területéről, míg 16. század eleji erdőfoltokat Dabas, Kakucs, Mizse és Vacs határában említenek a források. Az ettől keletre elterülő Cegléd, Nagykőrös és Kecskemét mezsgyéjét is érintő tölgyerdő a források említései alapján a 13. századtól egészen a 16. század elejéig a táj képét gazdagíthatta. Az említett térségtől keletre eső területre vonatkozóan ezidáig *mindössze egy* településsel kapcsolatban rendelkezünk adatokkal: ugyanis az itt előkerült régészeti emlékek a késő középkori Szentkirály keleti határában elterülő tölgyerdőről árulkodnak.

4.2. Erdő és fa megjelenése az egykorú forrásokban: a Homokhátság déli része

A Homokhátság fás vegetációjának elemzése az adatok területi megoszlása alapján alkotott két forráscsoport keretein belül történik. Az első adathalmaz a szóban forgó térség déli részének nyugati peremvidékét és környékét, vagyis az Izsákkal és a hozzá délről kapcsolható településekkel összefüggésbe hozható okleveleket

⁴⁹ 16. századi határjárások: 1504. március 20.: DL 21 386.; OPPEL 1931. 32.; WELLMANN 1967. 369.

⁵⁰ BÍRÓ 2006. 72.

⁵¹ BALLA 1856. 73.

⁵² Az egykori tölgyerdőre utaló leletek: ormányosbogarak, szarvas- és őzcsontok; ligeterdők létére utal: rezgősás, komló és vadalma. TAKÁCS 1987. 90.; KASSAI-TAKÁCS 1985. 853–854.; PÁLÓCZI 1987. 86.; GYULAI 2001. 197–198.

⁵³ BÍRÓ 2006. 72.

foglalja magában, míg a második forráscsoportba a Homokhátság keleti peremvidé-
kére és annak közvetlen környezetére utaló adatok sorolhatók.

Az említett terület nyugati részére vonatkozó, tájtörténeti szempontból érté-
kelhető első okleveles forrás az 1211. évi összeírás, amely a mai Izsák falu helyén
elterülő egykori birtok viszonyaiba enged betekintést. A határjárás leírásából meg-
tudjuk, hogy az egyik határpont egy fenyő, ami feltehetőleg boróka vagy gyalogfe-
nyő, amely a homokpuszták jellemző vegetációja. A továbbiakban utal az oklevél
még egy *Feuneues* ('Fenyves', valószínűleg borókafenyves) elnevezésű határpontra
is, de ennek biztos lokalizálására nincsen elegendő információ (2. ábra).⁵⁴

Figyelmet érdemel az 1264. évi alapítású Kiskőrös esete is, annak ellenére,
hogy nem rendelkezünk egyértelmű forrással a településen vagy annak környékén
feltételezett egykori fás vegetáció létre. Bár a középkori források valóban nem szá-
molnak be köriserdőről, de mivel a középkori település a Homokhátság nyugati pe-
remén terült el, így ebből adódóan feltételezhető, hogy az elnevezést szolgáló köriser-
dők töle nyugatra, az alacsonyabb vizenyős helyeken sűrűsödhetek (2. ábra).⁵⁵
Szintén nem áll rendelkezésre konkrét adat a középkori alapítású Soltvadkerttel kap-
csolatban, és elnevezése sem bizonyítja egyértelműen, hogy a mai település környékén
valaha lett volna vadaskert (2. ábra). Mindemellett Csőre szerint a vadkert nem is
vadaskertet, hanem erdei kertet, erdőben lévő gyümölcsöst jelentett.⁵⁶

A Homokhátság nyugati határterületén szintén erdő jelenlétére utalnak az
1421–1424. évi oklevelek is, amely leírások szerint Kecel külső nyugati határát erdő
alkotta,⁵⁷ valamint az 1451-ben Halason kelt határjárási okmány is, amelyben egy
Bugaccal szomszédos helyen fakivágással kapcsolatban kialakult kártérítés kapcsán
is említenek erdőt (2. ábra).⁵⁸

A Homokhátság keleti peremterületéhez közelebb fekvő Kiskunfélegyháza
közelében feltárt Árpád-kori településen található kút bélését is közönséges boróka-
fonatból készítették.⁵⁹ A borókaleletek jelentőségét szükségesnek látszik kiemelni,
ugyanis a szakirodalomban elterjedt nézet, hogy a szóban forgó növényről semmi-
lyen kétszázötven évnél idősebb adat nem áll rendelkezésre, s az is kérdéses, hogy a
19. századot megelőzően léteztek-e egyáltalán borókás buckák. A fentiek alapján
azonban egyértelműen látható, hogy a kutatás jelenlegi stádiumában konkrétan *há-
rom adat is utal* a borókások 19. századot megelőző előfordulására (2. ábra).

Szintén e területileg lehatárolt forráscsoport foglalja magában a középkori
Csongrád megye Homokhátságra eső területeit is. A térségre vonatkozó erdőkkel
kapcsolatos információkkal ugyanakkor nem rendelkezünk, hiszen a fás vegetációra
utaló adatok, mint például az 1075. évi oklevél és a 13. századi Szermonostor ásatási
emlékei, mind a Tisza ártéri erdeire vonatkoznak.⁶⁰ Ezen a ponton kell felidézni egy

⁵⁴ „*meta, in qua est pinus, ..Feneues, ...in alia est pinus*” GYÖRFFY 1956. 411–412.; FEJÉR VII/5. 177–
202.; WENZEL I. 114. (61. sz.)

⁵⁵ 18. század eleji párhuzamként szolgálhat egy 1701. évi birtokadományozási levél, amelyben a
Wattay család pomázi ágának hatalmas kiterjedésű birtokait felsorolva Kiskőröst erdőként tüntetik fel.
MESKÓ 1989. 98.

⁵⁶ CSŐRE 1980. 121.; CSŐRE 1997. 15.

⁵⁷ VASS 1984. 67.

⁵⁸ GYÁRFÁS III. 626. (150. sz.)

⁵⁹ MORGÓS–ÁIPLINÉ–BABOS 1997. 99.

⁶⁰ 1075: MES 57. (25. sz.); CSŐRE 1980. 100.

1344. évi oklevelet is, amelyben Csatárszeg haszonvételei között említenek erdőt. A település lokalizálására azonban nincsen elegendő információ.⁶¹

Mindezekon kívül a Kecskeméttől délre elhelyezkedő, V. László által 1457-ben adományozott Halas-széki Majossaszállás birtok felének (ma Kiskunmajsja) kapcsán említik a tartozékok között az erdőt és *nemust* is (2. ábra).⁶² A Szamota-féle oklevélszótár szerint a *nemus* magyarul berek, liget.⁶³ Csőre oklevelekre alapozott véleménye alapján eredeti jelentése 'erdőn belüli ritkás hely', később pedig 'ritkás, kisebb erdő'.⁶⁴ Tehát valószínű, hogy a fás vegetáció laza csoportosulását jelenthette.

A vizsgált területet érinti a középkor végéről származó konkrét erdőemlítés, az 1493. évi birtokosztályt tartalmazó oklevél, amelyben lejegyezték a *Cholias* nevezetű erdő (ma Csólyospálos) két részre osztását. Az oklevél mindkét erdőrészen említ szederbokrokat is (2. ábra).⁶⁵ A felosztás szerint a déli Majossa Domokosé és Lászlóé, míg az északi Majossa Mihályé és testvéréé lett, s a felek erdőbirtoka közötti határjelként, egy egyház közepénél lévő szederbokrot jelöltek ki. Mindezekon felül az északi részre eső erdőrészt szintén két szederbokor határolta mind a nyugati, mind a keleti oldalról. A forrás ugyanakkor megemlíti az Ellés, Kömpöc pusztá és Asszonyszállás nevű kun birtokok felosztását is, ahol feltételezhetően nem volt erdős vegetáció, hiszen ha létezett volna, akkor minden bizonnyal *megjelent volna* az oklevélben is. Mivel mindhárom birtok Csólyossal határos település volt, valószínű, hogy az említett erdő északon egészen Kömpöc pusztá határáig, délen pedig az Ellésnek (a mai Üllés) nevezett földig terjedt.

Az írott források alapján megállapíthatjuk, hogy bár a Homokhátság déli része nagyobb területet ölel fel, mégis a felhasználható, vonatkozó adatok száma *messze alulmarad* az északi területhez képest. A térség erdős vegetációjára konkrétan négy oklevél utal: az 1421–1424. évi a keceli, az 1451. évi a bugaci, az 1457. évi a kiskunmajsai és az 1493. évi a csólyosi erdőre. Az erdők méretéről, típusáról és uralkodó fafajáról azonban *nem rendelkezünk* adatokkal, mindössze a szomszédos települések leírásából lehet a kiterjedésükre következtetni. Alapvető fontosságú megállapítás lehet, hogy a borókások 18. századnál korábbi előfordulását alá lehet támasztani az 1211. évi birtokösszeírással és a kiskunfélegyházi régészeti adattal is.⁶⁶

5. Összegzés

A középkori Homokhátságra vonatkozó írott források egyes elszigetelt utalásai alapján annyi állapítható meg, hogy erdők, erdőfoltok jelenlétét leginkább a Homokhátság észak, északnyugati részén lehet kimutatni. A 14. századból a mai Örkény település mellett; a 15. századból Albertirsa és Lajosmizse területén, a 16. századból pedig Dabas, Kakucs, Pusztaszer és Vác határában említenek méret és jellemző fafaj megjelölése nélkül erdőt. E területtől keletre azonban a Cegléd, Nagykőrös és Kecskemét határát is érintő tölgyerdő a források tanúsága szerint a 13. század-

⁶¹ 1344: DL 3691., ANJOU-OKLT. XXVIII. 230–231. (390. sz.)

⁶² „*terris scilicet arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, campis, fenetis, pascuis, silvis, nemoribus, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis, aquarumque decursibus...*” GYÁRFÁS III. 636–637. (159. sz.)

⁶³ SZAMOTA 1984. 66., 588.

⁶⁴ CSŐRE 1980. 105.

⁶⁵ „*Sylvam vero Cholias*” GYÁRFÁS III. 709. (226. sz.)

⁶⁶ A 18. századi adatok elemzésére I. BÍRÓ–MOLNÁR 2009. 22.

tól egészen a 16. század elejéig *fontos tájképfomáló tényező* lehetett, míg a hátság keleti pereméről, a késő középkori Szentkirályt kivéve, nem rendelkezünk erdőre utaló adattal. Itt kell ismételtlen utalni arra, hogy a települések közvetlen környezetét valószínűleg a rendszertelen erdőgazdálkodás miatt fás legelők övezték (pl.: „*Haraszti*”). Az írott források utalásai és a helynevek etimológiai értelmezése alapján feltételezhetjük, hogy a Homokhátság északi részén a középkori fás vegetáció tekintetében a *tölgy dominanciája* érvényesült, illetve kőris, nyár és talán éger is jellemezte a tájat.

A déli területekre vonatkozó források közül *mindössze* négy, 15. századi oklevél utal – méret és jellemző fafaj megjelölése nélkül – a következő erdőkre: Kecel, Bugac határa, Csólyos és Kiskunmajsa. Etimológiai magyarázatok szerint a térség jellemző fásszerű vegetációjának a részét képezte a kőris, illetve Csengele környékén a kökény. Itt kell nyomatékosan megjegyezni, hogy a Kecel-Csólyospálos vonaltól délre *egyetlen egy adattal sem* rendelkezünk. A források hiánya természetesen nem magyarázható egyértelműen az erdőhiánnyal, bár némileg valószínűsíteni látszik ezt a nézőpontot, hogy a 18. század végi viszonyokat bemutató rekonstrukció szintén kiemeli a déli rész erdőtlenségét.

A botanikai kutatások a boróka-kérdésben a mai napig nem jutottak nyugvópontra: különböző álláspontok élnek a terület sajátos fás vegetációját alkotó boróka eredetével kapcsolatban. A kutatók egy része a mesterséges tényezők (pl. legeltetés) szerepét emeli ki, míg mások a természetes szukcesszió eredményeként kialakult társulás elméletét vallják. A tájtörténeti irodalomban ez idáig két adattal (1211. évi és az Árpád-kori régészeti adat) támasztották alá a borókások természetes eredetét,⁶⁷ jelen tanulmányban ezt még egy további, 14. századi forrással tudjuk megerősíteni.

Jelen tanulmányban igyekeztünk a középkori, Homokhátság fás vegetációjára vonatkozó információkból egy adatbázist építeni, de mivel ez egy folyamatban lévő nagyobb kutatás része, így minden bizonnyal kerülnek még elő további középkori, még kiadatlan, térségre vonatkozó oklevelek, amelyek a vizsgálat folytatásában valószínűleg hasonló fontos eredményeket tartogathatnak.

BIBLIOGRÁFIA

- ANJOU-OKLT. = *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. XXVIII. (1344).* Szerk. PITI FERENC. Budapest–Szeged, 2010.
- BALLA 1856. = BALLA GERGELY: *Nagy-kőrösi krónika.* Kecskemét, 1856.
- BÁLINT 1962. = BÁLINT ALAJOS: *Középkori Nyársapát lakóházai. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1960–62 (1962)* 39–112.
- BÁLINT 1998. = BÁLINT MARIANNA: *Az Árpád-kori településhálózat rekonstrukciója a Duna-Tisza köz déli részén. Tanulmányok Csongrád megye történetéből* 26 (1998) 39–50.
- BÁLINT 2007. = BÁLINT MARIANNA: *Az Árpád-kori településhálózat rekonstrukciója a Duna-Tisza köz déli részén.* PhD-értekezés. Budapest, 2007.
- BAKÁCS 1982. = BAKÁCS ISTVÁN: *Iratok Pest megye történetéhez 1002–1437.* Budapest, 1982.

⁶⁷ BÁLINT 2007. 77.

- BÁRTFAI 1938. = BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: *Pest megye történetének okleveles emlékei. 1002–1599-ig.* Budapest, 1938.
- BENEDEK-KÜRTI 2004. = BENEDEK GYULA–KÜRTI LÁSZLÓ: *Bene, Lajos és Mizse oklevelei, történeti dokumentumai 1385–1877.* Kecskemét, 2004.
- BÉL 1975. = BÉL MÁTYÁS: A kunok és jászok avagy filiszteusok kerületei. *Bács-Kiskun Megye Múltjából* 1 (1975) 7–51.
- BÉL 1984. = BÉL MÁTYÁS: Csongrád és Csanád megye leírása. Jegyz. és kíséző tan. ZOMBORI ISTVÁN. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1980/81–2* (1984).
- BÍRÓ 2006. = BÍRÓ MARIANN: *A történeti térképekre alapuló vegetációrekonstrukció és alkalmazásai a Duna-Tisza közén.* PhD-értekezés. Pécs, 2006.
- BÍRÓ–MOLNÁR 1998. = BÍRÓ MARIANNA–MOLNÁR ZSOLT: A Duna-Tisza köze homokbuckáinak tájtipusai, azok kiterjedése, növényzete és tájtörténete a 18. századtól. In: *Történeti Földrajzi Tanulmányok* 5. Szerk. FRISNYÁK SÁNDOR. Nyíregyháza, 1998. 1–34.
- BÍRÓ–MOLNÁR 2009. = BÍRÓ MARIANNA–MOLNÁR ZSOLT: Az Alföld erdei a folyószabályozások és az alföldfásítás előtti évszázadban. In: *Környezettörténet. Az elmúlt 500 év környezeti eseményei történeti és természettudományi források tükrében.* Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS. Budapest, 2009. 169–206.
- CSÖRE 1980. = CSÖRE PÁL: *A magyar erdőgazdálkodás története. Középkor.* Budapest, 1980.
- CSÖRE 1997. = CSÖRE PÁL: *Vadaskertek a régi Magyarországon.* Budapest, 1997.
- DEÁK 2002. = DEÁK JÓZSEF ÁRON: A Csongrád-környéki táj története a XVIII. század végétől napjainkig élőhelytérképek tükrében. *Múzeumi Füzetek Csongrád* 5 (2002) 33–72.
- DF = Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.
- DL = Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár.
- FEJÉR = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI.* Ed. FEJÉR, GEORGIUS Budae, 1829–1844.
- GAÁL 1966. = GAÁL LÁSZLÓ: *A magyar állattenyésztés múltja.* Budapest, 1966.
- GEREVICH–KOSÁRY 1973. = GEREVICH LÁSZLÓ–KOSÁRY DOMOKOS: *Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején. Budapest története II.* Budapest, 1973.
- GÉRESI = GÉRESI KÁLMÁN: *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Codex diplomaticus comitum Károlyi de Nagy-Károly II. kötet.* Budapest, 1883.
- GYÁRFÁS = GYÁRFÁS ISTVÁN: *A jász-kunok története I–IV.* Szolnok, 1870–1885.
- GYÖRFFY 1956. = GYÖRFFY GYÖRGY: A tihanyi alapítólevél földrajzinév-azonosításához. In: *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára.* Szerk. BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND. Budapest, 1956. 407–415.
- GYULAI 2001. = GYULAI FERENC: *Archaeobotanika. A kultúrnövények története a Kárpát-Medencében a régészeti-növénytan vizsgálatok alapján.* Budapest, 2001.
- IVÁNYOSI-SZABÓ 2002. = IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: Kecskemét története 1541-ig. In: *Kecskemét története 1849-ig.* Szerk. BÁRTH JÁNOS. Kecskemét, 2002. 89–171.
- KASSAI–TAKÁCS 1985. = KASSAI M. KATALIN–TAKÁCS ISTVÁN: Miből éltek a kunok? *Élet és Tudomány* 27 (1985) 853–854.
- KISS 1987. = KISS LAJOS: *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* Budapest, 1978.
- KISS–NYÁRI–SIPOS 2006. = KISS TÍMEA–NYÁRI DIÁNA–SIPOS GYÖRGY: Homokmozgások vizsgálata a történelmi időkben Csengele területén. In: *Táj, környezet és társadalom Ünnepi tanulmányok Keveiné Bárány Ilona professzor asszony tiszteletére.* Szerk. KISS ANDREA–MEZŐSI GÁBOR–SÜMEGI ZOLTÁN. Szeged, 2006. 373–382.
- KMTL = *Korai magyar történeti lexikon.* Főszerk. KRISTÓ GYULA. Budapest, 1994.
- KUBINYI 1986. = KUBINYI ANDRÁS: A nagybirtok és jobbágyság a középkor végén az 1478-as Garai-Szécsi birtokfelosztás alapján. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 18 (1986) 197–225.

- KUBINYI 1994. = KUBINYI ANDRÁS: Buda és Pest szerepe a távolsági kereskedelemben a 15–16. század fordulóján. *Történelmi Szemle* 36 (1994) 1–52.
- MAKSAY 1957. = MAKSAY FERENC: Urbáriumok. In: *A történelmi statisztika forrásai*. Szerk. KOVACSICS JÓZSEF. Budapest, 1957. 119–144.
- MARCSALI 1902. = MARCSALI HENRIK: *A magyar történet kútjainak kézikönyve*. Budapest, 1902.
- MES = *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I. 979-1273*. Ed. KNAUZ, NÁNDOR. Strigonii, 1874.
- MESKÓ 1989. = MESKÓ SÁNDOR: *Kiskörös helytörténeti monográfiája*. Kiskörös, 1989.
- MHH = *Magyar történelmi emlékek*. Monumenta Hungariae Historica IV. Kiad. KUBINYI FERENCZ. Budapest, 1857.
- MOLNÁR–KUN 2000. = MOLNÁR ZSOLT–KUN ANDRÁS: Az erdőssztyepek új megvilágításban. In: *Alföldi erdőssztyepp maradványok Magyarországon*. Szerk. MOLNÁR ZSOLT–KUN ANDRÁS. WWF Füzetek 15. Budapest, 2000. 5–6.
- MORGÓS–ÁIPLÉNÉ–BABOS 1997. = MORGÓS ANDRÁS–ÁIPLÉNÉ FARAGÓ MÁRIA–BABOS KÁROLY: Kiskunfélegyháza határában talált Árpád-kori vesszőfonatos és ácsolt deszka kútbélésének feltárása, vizsgálata és előkészítése a konzerválásra. *Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun Megyében 1995–1996* (1997) 91–100.
- MÓRA 1906. = MÓRA FERENC: Ásatás a Szeged–Ötömösi Anjou-kori temetőben. *Archaeológiai Értesítő* 26 (1906) 18–27.
- NYÁRI–KISS 2005. = NYÁRI DIÁNA–KISS TÍMEA: Homokmozgások vizsgálata a Duna-Tisza közén. *Földrajzi Közlemények* 12 (2005) 133–147.
- NYÁRI–KISS–SIPOS–KNIPL–WICKER 2006. = NYÁRI DIÁNA–KISS TÍMEA–SIPOS GYÖRGY–KNIPL ISTVÁN–WICKER ERIKA: Az emberi tevékenység tájformáló hatása: futóhomokmozgások a történelmi időkben Apostag környékén. In: *A táj változásai a Kárpát-medencében. Település a tájban konferencia kiadványa*. Szerk. FÜLEKY GYÖRGY. Tokaj, 2006. 170–175.
- NYÁRI–KISS–SIPOS 2006. = NYÁRI DIÁNA–KISS TÍMEA–SIPOS GYÖRGY: Történeti időkben bekövetkezett futóhomok-mozgások datálása lumineszcenciás módszerrel a Duna-Tisza közén. III. *Magyar Földrajzi Konferencia*. Szerk. KERTÉSZ ÁDÁM–DÖVÉNYI ZOLTÁN–KOCIS KÁROLY. (CD-ROM)
- NYÁRI–KISS–SIPOS 2007. = NYÁRI DIÁNA–KISS TÍMEA–SIPOS GYÖRGY: Investigation of Holocene blown-sand movement based on archaeological findings and OSL dating, Danube-Tisza Interfluvium, Hungary. *Journal of Maps Student Edition* 3 (2007) 46–57.
- NYÁRI–KISS–ROSTA–SIPOS–GEIGER 2008. = NYÁRI DIÁNA–KISS TÍMEA–ROSTA SZABOLCS–SIPOS GYÖRGY–GEIGER JÁNOS: Emberi tevékenység következtében történt geomorfológiai változások vizsgálata egy Kiskunhalas melletti régészeti ásatás területén. In: *IV. Magyar Földrajzi Konferencia*. Szerk. SZABÓ VALÉRIA et alii. Debrecen, 2008. 112–119.
- NYÁRI–ROSTA 2009. = NYÁRI DIÁNA–ROSTA SZABOLCS: Középkori szántás a homok alatt. Előzetes jelentés Kiskunhalas határából. In: *Halasi Múzeum 3. Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 135. évfordulójára*. Szerk. SZAKÁL AURÉL. Kiskunhalas, 2009. 27–34.
- OPPEL 1931. = OPPEL JENŐ: Cegléd múltja. In: *Magyar városok monográfiája*. Szerk. KOLOFONT JÓZSEF. Budapest, 1930. 9–100.
- PACH 1963. = PACH ZSIGMOND PÁL: *Nyugat-Európai és magyarországi agrárfejlődés a XV–XVII. században*. Budapest, 1963.
- PÁLÓCZI 1987. = PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS: Kutak Szentkirályon. *Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun megyében 1986* (1987) 86–88.
- PÁLÓCZI 2000. = PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS: Középkori településeink környezetregészeti kutatásainak lehetőségei. In: *Táj és történelem: tanulmányok a történelmi ökológiai világból*. Szerk. R. VÁRKONYI ÁGNES. Budapest, 2000. 273–286.
- PÁLÓCZI 2009. = PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS: Településtörténeti kutatások a középkori kun szállásterületen. In: *Kun-kép. A magyarországi kunok hagyatéka. Tanulmányok Hor-*

- váth Ferenc 60. születésnapja tiszteletére. Szerk. ROSTA SZABOLCS. Kiskunfélegyháza, 2009. 217–232.
- REIZNER 1991. = REIZNER JÁNOS: *Szeged története IV.* Szeged, 1991. (reprint)
- SOMOGYVÁRI 1997. = SOMOGYVÁRI ÁGNES: Árpád-kori településrészlet feltárása Kiskunfélegyháza határában. *Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun Megyében* 1995–1996 (1997) 87–90.
- SÜMEGI 2001. = SÜMEGI PÁL: A Kiskunság a középkorban – geológus szemmel. In: HORVÁTH FERENC: *A csengelei kunok ura és népe.* Budapest, 2001. 313–317.
- SÜMEGI 2003. = SÜMEGI PÁL: *A régészeti geológia és a történeti ökológia.* Szeged, 2003.
- SZABÓ 1969. = SZABÓ ISTVÁN: *A középkori magyar falu.* Budapest, 1969.
- SZABÓ 1975. = SZABÓ ISTVÁN: *A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig.* Budapest, 1975.
- SZABÓ 2008. = SZABÓ PÉTER: Erdő és erdőgazdálkodás a középkori Magyarországon. In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra régészet.* Szerk. KUBINYI ANDRÁS–LASZLOVSKY JÓZSEF–SZABÓ PÉTER. Budapest, 2008. 317–339.
- SZAMOTA 1891. = SZAMOTA ISTVÁN: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054–1717.* Budapest, 1891.
- SZAMOTA 1984. = SZAMOTA ISTVÁN: *Magyar oklevél-szótár: régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye: pótlék a Magyar nyelvtörténeti szótárhoz.* Budapest, 1984.
- SZÉKELY 1961. = SZÉKELY GYÖRGY: Vidéki termelőágak és az árukereskedelem Magyarországon a XV–XVI. században. *Agrártörténeti Szemle* 3 (1961) 309–341.
- REG.ARP. = SZENTPÉTERY IMRE: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica II/3.* Budapest, 1930.
- TAKÁCS 1987A. = TAKÁCS ISTVÁN: Szentkirály középkori falu kútjainak biológiai leletei. *Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun megyében* 1986–1987 (1987) 89–90.
- TAKÁCS 1987B. = TAKÁCS LAJOS: *Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon.* Budapest, 1987.
- VASS 1984. = VASS ELŐD: A középkori Kecel és a török kori Kecel. In: *Kecel története és néprajza.* Szerk. BÁRTH JÁNOS. Kecel, 1984. 63–75.
- VÁLYI–ZOMBORI 2000. = VÁLYI KATALIN–ZOMBORI ISTVÁN: *Ópusztaszer.* Budapest, 2000.
- WELLMANN 1967. = WELLMANN IMRE: *A parasztnép sorsa Pest megyében kétszáz évvel ezelőtt tulajdon vallomásainak tükrében.* Budapest, 1967.
- WENZEL = WENZEL GUSZTÁV: *Árpádkori új okmánytár I. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus.* Pest, 1860.
- ZsO = *Zsigmondkori Oklevéltár.* Öszeáll. BORSA IVÁN–MÁLYUSZ ELEMÉR–NEUMANN TIBOR–C. TÓTH NORBERT. Budapest, 1951–.

*The Presence of Trees and Forests in Medieval Homokhátság
in the Contemporary Sources*

The presences of forests and trees and their extensions in medieval Homokhátság (Sand-ridge Area in the Danube-Tisza Interfluve) are investigated in this study. The aim is also to determine the species of trees if it is possible. Although, there is not mutual understanding in connection with the sizes of woodland in this area, but it is concluded on the basis of the disregarded literatures, that this area was not totally treeless in the Middle Age, on the other hand there was not a large and contiguous woodland. The area of Homokhátság can be divided into two parts in aspects of woodlands.

The first data from the North part which is in the east region of the contemporary Örkény can be found from the 14th century. There are documents about unknown extensions of woodlands in the region of Albertirsa and Lajosmizse from the 15th century and in the region of Dabas, Kakucs, Puszta and Vacs from the 16th century. However oak forests lied east of these villages in the region of Cegléd, Nagykőrös and Kecskemét in the 13–16th centuries. There is only one document from the late Middle Age about the region of Szentkirály where was oak forest, too, which possibly is east part of the forest of the three settlements. On the other hand there are fewer data from the bigger south region of Homokhátság than from the north. Also there are only four documents about forests from the 15th century about the region of Kecel, Bugac, Kiskunmajsa and Csólyos but the species of forests cannot be determined. However, the presences of juniper trees are supported with more data which are before the 18th century.